Zümrüd MƏNSİMOVA*
(Azərbaycan)

AMEA,
İctimai Elmlər Bölməsi

**Azərbaycan mərasim folklorunda
adətlər, inanclar bəşəri və
milli-mənəvi dəyərlərin ifadəsi kimi**

Xülasə

Məqalədə Azərbaycanın müxtəlif ərazilərindən, xüsusən şimal bölgəsindən toplanan materiallar əsasında digər bölgələrlə müqayisəli şəkildə mərasim folkloru ilə bağlı yaranan adətlər və inanclar araşdırılmışdır. İnanclarımızda yaşayan türkçülük və azərbaycançılıq əsas götürülməklə çoxmədəniyyətlilik, birgəyaşayış modeli, milli-mədəni dəyərlər də tədqiq olunmuşdur. Eləcə də deyilən mərasimlərlə bağlı yaranmış materiallara əsasən inanclara müəyyən bölgülər verilmişdir. Burada yalnız mövsüm mərasimləri deyil, eləcə də məişət, toy, yas və başqa mərasimlərlə bağlı el arasında mövcud olan adət və inanclarımız araşdırılmışdır.

Araşdırmada azərbaycançılıq, birgəyaşayış və multikultural dəyərlərin ölkəmizdə yaşayan müxtəlif xalqlar arasında mövcud vəziyyəti faktik materiallar əsasında izah olunur, müəyyən fikirlər irəli sürülür.

Açar sözlər: Azərbaycançılıq, multikulturalizm, mövsüm və məişət mərasimləri, Zaqatala, ləzgilər, avarlar, inanclar, adətlər

Giriş

Xalqımızın əsrlərdən üzü bəri keçdiyi tarixi yola diqqət etsək görərik ki, ölkəmizə yaşamaq üçün üz tutan müxtəlif xalqlara çox isti, mehriban münasibət bəslənilmiş, burda özlərini doğma vətənlərindəki kimi hiss edib, hüquqlarının qorun-

* Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, AMEA-nın İctimai Elmlər Bölməsinin elmi katibi
zumrudibrahimqizi@gmail.com.
<https://orcid.org/0000-0002-8529-9018>

masına çox böyük şərait yaradılmışdır. Beləliklə, əsrlərin süzgəcindən keçib gələn bu xüsusiyyət bir ənənəyə çevrilmişdir. Azərbaycan tarixən müxtəlif dinlərin, dillərin, ayrı-ayrı mədəniyyətlərin və bu sistemin daşıyıcısı olan xalqların rahat və fərvan şəkildə yaşadıkları multikultural və tolerant bir dövlət olmuşdur. Müxtəlif xalqların yaşadıkları Azərbaycan bir dövlət olaraq dünyanın böyük ehtiyac duyduğu birgəyaşayışı və həmrəyliyi milli adət-ənələrimizdən gələn bir ənənə hesab edərək günümüzə kimi uğurla qoruyub saxlaya bilmişdir. Dövlətimiz hər zaman ölkəmizin müxtəlif ərazilərində, xüsusən cənub və şimal rayonlarda kompakt halında yaşayan azsaylı xalqların mədəniyyətlərinə, dillərinə xüsusi qayğı ilə yanaşmış, onlara öz ana dillərini, adətlərini inkişaf etdirməsi üçün geniş imkan yaratmışdır. Bu xüsusiyyət Azərbaycan türklərinin tarixən olduğu kimi, bu gün də humanist, qayğıkeş, ədalətli xalq olmasının, özgə xalqlara olan münasibətinin, doğmaliğının, səmimi münasibətinin göstəricisidir. Bu da çox təbii ki, multikultural, insana, insanlığa göstərilən dünyəvi dəyərlərin əsaslı şəkildə xalqımızın canında, ruhunda olmağından irəli gəlir. Ulu Öndərimiz Heydər Əliyev qeyd etmişdir ki, “Dövlət, ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər zəngin olur, çünki onların hər biri ümumdünya mədəniyyətinə və sivilizasiyasına öz töhfəsini verir”¹.

Azərbaycan xalqına xas olan ədalətlik, birgəyaşayışa sevgi, humanistlik, başqasının dərdinə acıma kimi yüksək mənəvi və multikultural dəyərlər xalqımızın yaratmış olduğu ayrı-ayrı folklor nümunələrində yaşayır. Azərbaycan folklor nümunələri ilə yaxından tanışlıq xalqımızın yalnız özünə deyil, digər xalqların görkəmli din xadimlərinə, gözəlliklərinə, bütünlükdə bəşər övladına olan sevgiyə, insanlığa verilən yüksək mənəvi dəyərə kökləndiyini isbat edir. Bu dəyərlər özünü şifahi söz sənətinin digər janrlarında olduğu kimi, daha çox deyimlərdə, inanclarda göstərir. Azərbaycan Respublikasının prezidenti, cənab İlham Əliyev qeyd etmişdir ki, “Şifahi və yazılı ədəbiyyatımızdan keçən bariz nümunələr uzaq keçmişdən bu günümüzədək multikultural ənənələrin mövcudluğunu aşkar şəkildə sübut edir”². Bu baxımdan araşdırmanın əhəmiyyətli məqamı budur ki, biz burada əsas xalqımızın multikultural dünyagörüşü və ölkəmizdə yaşayan azsaylı xalqlara tarix

¹ Akademik Kamal Abdullayev. *Ulu Öndər Azərbaycan multikulturalizminin siyasi banisidir*. (<http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=45058>), 17/07/2018.

² Yenə orada.

boyu göstərdiyi qayğıkeş, humanist düşüncə tərzini müxtəlif adət və inanclar vasitəsi ilə araşdırmağa çalışacağıq.

Azərbaycan mərasim folklorunda ümumbəşəri dəyərlərin ifadəsi

Azərbaycan inanclar sistemini nəzərdən keçirərkən multikultural dəyərlərlə bağlı kifayət qədər materiallara təsadüf edirik. Bu inanclar ölkəmizdə kompakt həllində yaşayan əhali arasında olan sıx yaxınlıq, qohumluq əlaqələri sayəsində ötürülmüş, bütün xalqların mədəniyyətinə müəyyən çalar qatmışdır. Çünki ayrı-ayrı mədəniyyətlərə, dillərə sahib olan azsaylı xalqlar ümumtürk mədəniyyətindən götürdükləri hər bir folklor nümunəsinə özünəməxsus formada rəng qatır. Foklorşünas Azad Nəbiyev “İnanclar sınaqlar nəticəsində qətiləşən hökmlərin bədii ifadəsi olduğunu bildirir”¹. Azərbaycan folklor nümunələri ilə bir sıra ortaq cəhətləri ilə yanaşı, azsaylı xalqların folklorunun özünəməxsus cəhətləri az deyildir. Bu cəhətlər daha çox bir xalqın mifik düşüncə tərzini, tarixi keçmişini əks etdirən toy, yas kimi mərasimlərdə, mövsüm nəğmələrində, atalar sözü və məsəllərdə, inanclarda öz izini qoymuşdur. Məsələn, nümunə kimi göstərə bilərik ki, 20-yə yaxın azsaylı xalqın nümayəndələrinin azad, sərbəst, firavan yaşadıkları Zaqafqazda Azərbaycan türkləri ilə yanaşı, ləzgilər, ingiloylar arasında maraqlı deyim tərzini mövcuddur. Bu xalqlar arasında bu gün də yaşayan deyimlərə gələrkən:

Ləzgilər deyir

“Milçax da bir şey deyil, ancaq ürək bulandırmağı var”,

Azərbaycan türkləri deyir:

“Çivin də bir şey deyil, ancaq ürək bulandırır”,

Ləzgilər deyir:

“Muğal nədir, sığal nədir”

Azərbaycan türkləri deyir:

Ləzgi nədir, güzgü nədir?

İngiloylar deyir:

Tatar nədir, dağ nədir,

¹ Azad Nəbiyev. *Azərbaycan xalq ədəbiyyatı*. Bakı: Turan nəşrlər evi, 2002, s.78, 313 səh.

Dağ üstə çıxmaq nədir.

Azərbaycan türkləri deyir:

İngiloydu gəldi o,

Hər dərdi biləndi o¹.

Rusiya imperiyasının müstəmləkə siyasətinə xidmət edən Qan, Bakradze, Esadze, Fon-Plotto kimi müəlliflər Azərbaycan türklərini “tatar”, “muğal”, “tərkəmə” və “türkmən” kimi adlar altında bölməyə cəhd göstərirdilər². Bütün bunlar ərazidə yaşayan xalqlar arasında ayrı-seçkiliyə, ədavətə gətirib çıxarmamışdır. Əksinə, bu xalqlar tarixin bütün dövrlərində Azərbaycan türkləri ilə bir olmuşlar.

Bu xalqların məişətində yaşayan inanclara gələrkən, bu, şifahi poeziyamızın işlənmə tezliyinə görə fərqlənən qədim janrlardan biridir. Çox zaman inanclar qarışıq şəkildə yozum, inam adı altında verilir. Prof. Azad Nəbiyevin fikrinə əsasən inanc geniş məfhum olub, inamlarda təsdiqlənir³. Formadan formaya, məzmunadan məzmunaya düşərək sınılanmış, dildən-dilə keçdikcə təkmilləşmiş və günümüzə qədər gəlib çatmış inanclar da xalq ruhuna, xalq məişəti ilə sıx bağlılıq yaranır. Əslində ən qədim insanın hər hansı məqsədə çatmaq istəyi, acizliyi bu baxımdan müəyyən hadisələrə münasibəti, ətraf aləmdə və məişətdə baş verənləri öyrənmək üçün formalaşdırdıqları inamlar məhz hazırda təfəkkürümüzdə formalaşan inancları yaratmışdır. Folklorşünas Etibar Talıblının göstərdiyi kimi, ibtidai təsəvvürdən doğulmuş bu inancların böyük əksəriyyəti onların ilahi gücünə, sehrinə inamına, onun nə vaxtsa real olacağına əsaslanır. Folklorşünas alimlərimiz çox zaman mövzu baxımından inancları “məişətlə bağlı, təbiətlə hadisələri ilə bağlı və s. qruplara bölürlər⁴. Biz öz toplama materiallarımız əsasında isə inanclara aşağıdakı bölgünü veririk:

1. Mərasimlərlə bağlı yaranan inanclar;
2. Ovsunlarla bağlı yaranan inanclar;
3. Mifoloji dünyagörüşlə bağlı yaranan inanclar.

¹ Mənbəyi göstərilməyən materiallar müəllifin şəxsi arxivindəndir.

² Гагамейстр Н.А. *Хозяйственный очерк Закавказского края*. Народонаселения. Обзорение Российских владений за Кавказом. СПб., 1836. 126, с. 60-61

³ Azad Nəbiyev. *Azərbaycan xalq ədəbiyyatı*. Bakı: Turan nəşrlər evi, 2002, s.312, 313 səh.

⁴ Etibar Talıblı. *Folklorun kiçik janrlarında magik düşüncə*. Folklorşünaslıq məsələləri, V buraxılış. Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2002, s. 146-147

Mərasim inancları xalqın məişətində sevincli və kədərli günlərində mövcud hadisələrin hökmü sayəsində yaddaşa həkk olunub. Belə ki, nişanlı qızın qonaqlıqda olarkən yanındakı subay rəfiqəsinin ətəyinə gizlincə tökdüyü plovdan həmin qızın yeməsi onun tezliklə ərə gedəcəyi inamına əsaslanır. Yaxud, Lənkəran bölgəsində belə bir adət vardır ki, çərşənbə günü səhər tezdən durub nehrə üçün heyva ağacından kiçik ölçüdə heyva çubuğu qoparılıb nəhrənin kəndirindən asılır. Bu da nehrədən bol yağ çıxacağı, bərəkət anlamına gəlir.

Zaqatalada folklor materialları toplayarkən Azərbaycan türklərinin yaşadıkları Qımır, Çobankol və Bazar kəndlərində yuxarıda sözügedən adətə bənzər digər bir adətə təsadüf etdik. Belə ki, həmin kəndlərdə nəhərimiz nəhrənin kəndirə bağlanmış ən yüksək yerindən yarasanı parça torbaya bükülüb bağlanmış vəziyyətdə, qurudulmuş formada asırlar. Bu çox təbii ki, yarasanın yaranışında başqa quşlar və heyvanlarla müqayisədə çoxlu möcüzələrinin olmağı ilə əlaqədardır. Yarasanın quşlarla uyğun gəlməyən, lakin heyvanlar kimi bala dünyaya gətirməkləri, balalarına bol süd verməkləri onlara məxsus maraqlı xüsusiyyətlərdəndir. Belə ki bu quş insan üçün çox faydalı və düşərlidir. Bu quşun yaranışında olan ecəzkarlıq Allahın qüdrətini isbat etmək üçün ən mühüm göstəricidir. Nəhrənin üzərindən asılmış kəndirin ən hündür yerindən parça torbaya qoyulmuş yarasanın asıl-ması çox təbii ki, möcüzəli quşun bol bərəkətli, ruzili olmağı ilə əlaqədardır.

Zaqatala kəndlərində belə bir adətə təsadüf edirik: Səhər mal-qaranı naxıra aparıb gələn bir kəs yol boyu ayağına dolaşan çır-çırpını evinə gətirib yandırarsa başqalarının bərəkətini öz ocağına çəkər deyirlər.

Mövsüm və məişət mərasimləri ilə bağlı ölkəmizdə yaşayan azsaylı xalqlar arasında da maraqlı inanclar mövcuddur. Təlişlərə məxsus, başqa bölgələrdə müşahidə olunmayan adətlərdən biri də Novruz bayramında nişanlı qızlara balığın ağzında qızıl üzüyün aparılması adətidir. Qızıl üzük balığın ağzına keçirilir və bayram xonçasında qız evinə aparılır¹. Zaqatala-Balakən ərazisində isə Novruz bayramı vaxtı qıza bayramlıq apararkən fındıq, qoz xonçası tutulur. Bu çox təbii ki, regionların məişət və təsərrüfat tərzilə sıx bağlı olan məsələdir.

¹ Kərimova Vüsalə. *Cənub bölgəsi folklorunda multikultural dəyərlər*. "Azərbaycan folkloru və milli və mədəni müxtəliflik" beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları, Bakı: Mütərcim, 2017, s. 34-35

Azərbaycan mövsüm və mərasimləri ilə bağlı adət və inaclar sisteminə multikultural dəyərlərin əksi

Maraqlı xüsusiyyətdir ki, Zaqatala rayonunda folklor materialları toplayarkən belə bir qənaətə gəldik. Burada dağlıq ərazilərdə kompakt halında yaşayan azsaylı xalqlar Azərbaycan türklərinin adət-ənənələrini qaynayıb-qarışma, qız alıb, qız vermə və s. qohumluq əlaqələrinin qurulması səbəbindən yüksək səviyyədə mənimsəmiş və bu gün də həmin inanc və adətləri öz adətləri kimi mükəmməl şəkildə yaşada bilmişlər. Bu xüsusiyyətlər, koloritlər azsaylı xalqların musiqisində, həyat tərzində, məişətində, adətlərində, geyimlərində və s. açıqca hiss olunur. Bütün bunlara baxmayaraq, Azərbaycan onun ərazisində yaşayan bütün azsaylı xalqların azad, firavan həyat tərzini keçirdikləri doğma məmləkətidir, vətənidir.

“Azərbaycanda yaşayan azsaylı xalqlar – ruslar, beloruslar, tatlar, talışlar, avarlar, ləzgilər, udilər, ingiloylar və başqa digər xalqlar öz hərəkətləri ilə sübut etdilər ki, Azərbaycan təkcə azərbaycanlıların (*Azərbaycan türklərinin – Z.M.*) deyil, eyni dərəcədə onların da Vətənidir”. Azərbaycan türkləri ilə Azərbaycan ərazisində yaşayan azsaylı xalqların ortaq olduqları adətlər, inanclar və müxtəlif dəyərlər də var. Təbii ki, bunların hər birinin kökündə türkçülük, azərbaycançılıq amili əsas yer tutur. Məsələn, maxara Zaqatala və Balakən ərazisində həm Azərbaycan türklərinin, həm də azsaylı xalqların milli mətbəxlərində əsaslı yer tutur. Bir istəklə qonaq gələrkən bu, xalqların hər birinin böyük sevgi və əziyyətlə sadəcə hazırlayıb süfrəyə çıxartdıqları bişmədir. Bununla bağlı ərazidən maraqlı bir inanca da təsadüf edirik. Məsələn, avarlar və saxurlar uzun müddət yağış yağmadıqda Tanrıdan yağış istəmək üçün mərasim təşkil edirdilər. Günəşi istəmə mərasimində formaca Günəşi xatırladan maxara bişirilərdi və hər kəsə verilərdi. Eyni ilə bu bölgədə Azərbaycan türklərinin yaşadıkları Qımır, Çobankol və Bazar kəndlərində də vaxtı ilə yağış yağmadıqda qurbanlıq qoyunun tükündən yandırır və müəyyən dualar oxuyardılar ki, yağış kəssin. Eləcə də maxara, qıyqac və digər bişmələr bişirib aclara, kasıblara sədəqə kimi paylayardılar ki, Tanrı onların bu savab və xoş əməlini görüb dualarını qəbul etsin. Bu gün bütün bölgələrimizdə adətlərimiz müəyyən qədərincə öz çalarlarını dəyişmişdir. Xüsusən də, bu, daha çox aran yerlərdə yaşayan, bu yerlərin tarixi sakinləri olan Azərbaycan türklərinə daha çox aiddir. Bir məsələyə aydınlıq gətirək

ki, sivilizasiya hər zaman arandan başlayıb. Bu sivilizasiyanın nəticəsində aran yerlərdə yaşayan Azərbaycan türklərinin adətləri tarixin bütün dövrlərində özünə bir cür rəngarənglik gətirmişdir. Bunun nəticəsində sivilizasiyanın az inkişaf etdiyi dağlıq yerlərdə məskunlaşan azsaylı xalqlar Azərbaycan türkləri ilə müəyyən qədər qaynayıb-qarışma nəticəsində görüb-götürdükləri adətlərimizin daha kamil qoruyucularına çevrilmişlər.

Məhəbbət Paşayeva öz etnoqrafik tədqiqatında doğru olaraq qeyd etmişdir ki, Azərbaycanın şimal-qərb bölgəsində türk qatı çox qədim, zəngin və çoxtəbəqəlidir. Yazılı mənbələr, tarixi tədqiqatlar bu bölgədə yaşayan Azərbaycan türklərinin etnik kökünün çox qədimlərə gedib çıxdığını, bu ərazinin ən qədim etnoslarının türkmənşəli olduğunu söyləməyə əsas verir. Müəllifin gəldiyi qənaətə əsasən, bölgədəki türk etnoslarının kökü minilliklərin dərinliklərinə doğru uzanaraq zaman-zaman müxtəlif türkmənşəli tayfaların gəlişi ilə – iskit sak dövründən başlayaraq, daha sonra, hun, savir, kalak, qıpçaq, oğuz kimi bir çox türk tayfaları, nəhayət, mo-nqol axınları ilə daha da zənginləşmişdir¹.

Bu gün demək olar ki, çox bölgələrimizdə həyətlərin darvazasından at nalı, qoç başı asırlar ki, ailəyə nəzər dəyməsin. Pis nəfsi inanca görə at nalı qırarmış. Şimal bölgəsində hansı qapıya getsən ya at nalı, yaxud qoyun, keçi başı, hətta dağətəyi rayonlarda, çöl maralı, canavar başı da görmək mümkündür. Bu da çox təbii qədim türklərin qurd totemi ilə əlaqəli olmağından irəli gəlir.

Mərasim folkloru ilə əlaqədar qədim gel tayfasının varisləri olan ingiloyların da belə bir inancı var: Oğlan evi gəlini gətirməyə gedəndə qız evinin qarşısında oğlan vəkili tütəng atmazdysa qız evinin adamları oğlan adamlarını içəri buraxmazdılar. Bu xüsusiyyət Zaqatalanın ingiloyların kompakt halında yaşadıkları Əliabad kəndində yaşayan inanc və adətlərimizdən olmuşdur. Eyni ilə Zaqatalanın, Qaxın, Balakənin Azərbaycan türkləri yaşayan kəndlərində də oğlan toyu günü gəlini mağara çıxarmazdan öncə ya bəy, yaxud da onun vəkili 3 dəfə tütəng atmazsa gəlini üzə çıxarmazdılar. Çox təbii ki, bu, inanc şər qüvvələri mərasim yerindən uzaqlaşdırmaq və pis nəfsləri qırmaq anlamına gəlir. Amma təəssüf ki, bu gün bu adət artıq sıradan çıxıb, müasir zamanda icazəsiz silah götürmək belə cinayətdir.

¹ Məhəbbət Paşayeva. *Azərbaycanlıların ailə mərasimlərində etnik ənənələr (XIX-XX əsrin əvvəlləri. Şəki-Zaqatala bölgəsinin materialları üzrə)*. Bakı: Azərnəşr, 2008, s. 31, 308 səh.

Elə inanclar, adətlər var ki, artıq Zaqata sakinləri onu haylalarda, bayatılarda əks etdirməyə çalışmışlar:

*Qulfidə oldum Allah,
Oxudum Qulfiallah.
Çoxmillətli xalqımı
Saxlasın əziz Allah¹.*

Bu hayla zaqatalıların yas mərasimi zamanı icra etdikləri bir adətlə bağlı yaranıb. Belə ki, Zaqatalanın Qımır, Çobankol, Bazar, Muxax və bir sıra Azərbaycan türkləri yaşayan kəndlərində bir evdə ölü düşərkən ellikcə 40 gün qəbr üstə gedərdilər, Quran ayələri oxuyar, illəllah çağırar, dua edərdilər. Sonra da ellikcə mərhumun evinə gəlib düyü, tər halvası ilə çay içərdilər. Buna el arasında “Qulfi çıxarmaq” deyilir. Bu, mərhumun ruhunun “40” və “52” arası qəbr əzabının yüngülləşməsinə və el-obanı bir yerə yığmaqla onların birliyinə, mehribançılığına xidmət edir. Bu adət saxurların yaşadıkları Suvagil, Gözbarax kəndlərində də müəyyən qədər fərqli icra olunur. Onlarda əvvəllər olduğu kimi bu gün də yalnız 3 gün, adlarda, “40” və “52” günləri Qulfiyə gedirlər.

Tarixçi alim Şirinbəy Əliyev “İngiloylar” adlı dissertasiya işində qeyd edir ki, ingiloyların yaşadıkları Əliabad kəndində isə mərhumun qəbri üstünə dəfndən sonrakı gün gedilərdi². Molla “Yasin” oxuduqdan sonra hər kəsin evdən gətirdikləri xörək, şirniyyatlar (halva, fəsəli, qiyqac və s.) toplanıb paylanardı. Eləcə də bu adət mərhumun dəfn olunmasının hər üç – həftəbaşı, aybaşı və qırxı günü eyni qaydada qeyd olunardı. Azərbaycan türklərinin mərasim adət-ənənəsinə aid olan bu adət Zaqatala-Balakəndə məskunlaşan digər xalqlarda başqa şəkildə özünü qoruyub saxlayır. Bütün bunlar bu xalqların Azərbaycan türklərinə olan sevginin və qarşılıqlı inamın, qaynayıb-qarışmanın nəticəsində assimilyasiya olmuşdur.

“Hər bir xalqın tarixi, adət-ənənəsi ictimai-siyasi düşüncəsi, əxlaqi keyfiyyətləri, qəhrəmanlığı, vətənpərvərliyi bütöv və özünəməxsus şəkildə onun folklo-

¹ Zümrüd Mənsimova. *Zaqatala folklor örnəkləri*. I cild, Bakı: Sabah, 2017, s. 96, 504 səh.

² Şirinbəy Əliyev. İngiloylar. Tarix elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiya. s. 134.

runda cəmlənmişdir”¹.

İnancların bir qismi ovsunlarla, təsəvvürlərlə bağlı olaraq yaranıb. Barama-qurdu Azərbaycanın şimal bölgəsində yetişdirildiyindən bununla bağlı el arasında maraqlı inanclar yaşayır. Udilərdən söz açan folklorşünas Mətanət Yaqub qızı qeyd edir: “Qəbələdə yaşayan udilərdə barama-qurdu ağarmağa başlardısa, bu qurdun gözə gəlməsi kimi başa düşülərdi. Ona görə də bir parça qızdırılmış kömürü içərisində su olan piyaləyə salıb baramanın üstünə gəlmiş adamların adını çəkərdilər. Kömür kimin adı çəkiləndə suyun dibinə batardısa, bununla da baramanın onun tərəfindən gözə gəlməsini müəyyən edərdilər. Bundan sonra kömür parçasını əzib küçəyə atar və yaxud kömürdən kumxananın qapılarına xaç çəkib, suyu küçəyə atardılar”². Yaxud da “baramanın üstündən keçmək olmaz” kimi inanclar burada yaşayan bütün etnosların məişət həyatında vardır. Zaqatalanın Qımır kəndində hələ barama-qurdu 1-ci yuxuda olarkən tərəcənin bir küncündən su ilə dolu qabın içində yumurta qoyar, əgər qurd əmələ gəlməzdisə, göz-nəzər dəyərdisə yumurta dərhal çatlayıb göz-göz olardı. Bunu nəzəri qırmaq kimi yozarlar. İnanca görə həmin qab qurd tərəcədən ayrılıb başqa yerə keçirilənə kimi orada qalmalı idi. Qurd şaxta özünə barama sarıyana kimi öyə çiyət alıf gətirməzdilər, həmin yerə ətirli gül-çiçəklə girməz olmaz. Yayda quşdar aşağıdan uçarlarsa yağış yağmağa işarədir. Şimal bölgəsində belə bir inanc da yaşayır ki, açıq qavra yağış düşərdisə günlərlə yağış davam edər, “40” qutarana kimi dalbadal ölü çıxar diyərlər. Birinin toyunda güclü yağış yağardısa, qazanın dibini yeyif, honu kəsmax üçün iti pıçağı ağbirçək nənələrımızdən biri torpağa batırdı yağış dərhal kəsərdi, diyirlər³. Bəzi yerlərdə kürkü tərsinə geyərdilər, süpürgə yandırardılar ki, yağış yağsın. Yağış yağdırmaq üçünsə elin ağsaqqal, ağbirçək nənə və babalarımız müqəddəs övliyaların adına olan ziyarətlərə gedər, oradan götürdükləri daşları tütyə kimi suya salıb, Allaha dua edərdilər ki, yağış yağsın. Bunlar təbii ki, ümumtürk etnosuna daha yaxın olan elementlərdir. Vaxtı ilə Göyçədə Qoşqar dağının zirvəsindən kimsədən danışmayıb şər qarışana kimi gətirilib Qarabulağa daş qoyulardısa həmin an göy üzünü qara bulud-

¹ Füzuli Sabiroğlu. *Göyçənin sehirli daşı* – araşdırma. <http://az.azvision.az/news/214/-goycenin-sehirli-dasi-%E2%80%93-93-arasdirma.html>, s.6 11/07/2018.

² Mətanət Yaqubqızı. *Azsaylı xalqların folkloru*, I kitab, Bakı: Elm və təhsil, 2014, s.25, 204 səh.

³ Mənbəyi göstərilməyən materiallar müəllifin şəxsi arxivindəndir.

lar alar, yağış yağardı. Yağış kəsdirmək üçünsə daşı kim gətirmişdisə onun da götürməyi kifayət idi. Müqəddəs sayılan həmin daşı həmin adam evinin bir təmiz küncündə saxlamalı idi. Daş qədim türklərdə islamdan əvvəl xalq etimologiyasında yaranıb yaşayan dağ kultu ilə bağlı yaranmışdır. Maraqlıdır ki, bu gün ümumtürk mədəniyyətindən qaynaqlanan bu inanclar ölkəmizin şimalında yaşayan bütün azsaylı xalqların məişətində öz izlərini qoymuşdur. Maraqlıdır, türkdilli xalqlarda da Yafəs türk xalqına yağış yağdıran yada daşı vermişdir. Başqa bir rəvayətdə isə həmin daşın türklərə Həzrət İbrahim peyğəmbərdən miras qaldığı bildirilir. Ərdəbildə böyük daş var, əlinlə onu vurduqda xoş səs çıxarır. Quraqlıq düşdüüyü zaman bu daş şəhərdən kənara çıxarırlar və o saat yağış yağır¹.

Yağış yağdırma mərasimi Türk xalqları arasında ən çox yayılan mərasimlərdəndir və hər bir xalqın, tayfanın öz inanc sisteminə uyğunlaşmış şəkildə icra edilir².

“Qurban bayramında kəsilən heyvanın tükündən ocağa salıf bir ağbirçax yandırardısı, yağış kəsər diyirlər. “Yaz vaxtı ilk dəfə ildırım səsi eşidən bir kəsağır bir əşyanı qaldırıf, ay allah, havı ağırlıxdə bol bərəkət ver maa diyərsə, həmin ili ho öydə ruzi bol olar”³. Azərbaycanın şimal bölgəsindən toplanılan digər bir inancda isə “bəd niyyətli adam qarşına çıxarsa ya ələ daş alıb gizlincə yolun kənarına atarlar, yaxud da çubuğu sındırlar ki, nəzər bununla yayınsın”⁴. Bu inanclarda maraq doğuran bir cəhət var. Məhz yazda ilk dəfə çaxan ildırımın səsiylə hərəkət edən şəxsin ruzisi bol olarsa, qurban bayramında kəsilən heyvanın tükünün səbəb olması, çox təbii ki, ilkin təəvvürlə bağlıdır.

Adət və inclarda yaşayan azərbaycançılıq ideyalarının əksi

Ovsunlarla bağlı inanclar işlənmə yerinə və rəngarəngliyinə görə də xüsusi maraq doğurur. Bu bölgədə inancların ovsunlarla əlaqəsi birinci növbədə onların yaxınlığında duyulur. Şərə müəyyən ayinlərlə təsir etməyə çalışan insan bu və ya

¹ Bəxtiyar Tuncay. *Sakların dili və ədəbiyyatı*. <https://bextiyar-tuncay.wordpress.com/2012-02/12/sakların-dili-və-ədəbiyyatı/>

² Şirinbəy Əliyev. İngiloylar. Tarix elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiya. 184 s.

³ Mənbəyi göstərilməyən materiallar müəllifin şəxsi arxivindəndir.

⁴ Mənbəyi göstərilməyən materiallar müəllifin şəxsi arxivindəndir.

digər hadisənin mənasını anlamadığı, qarşısında aciz qaldığı üçün ona təsir göstərmək, onu dəyişdirmək, nəhayət, ona qalib gəlmək istəyini yaratmışdır. Artıq elin sınağından keçən, həqiqət kimi qəbul edilən inanclara, hökümlərə, xalq ovsununun gücü ilə təsir etmək onun reallığına mane olmaq istəmişdir. Folklorşünas alim Azad Nəbiyev əfsunu ayrıca bölgü kimi təqdim etsə də, həmin bölgüyə belə bir münasibət bildirir. ki, “Əfsun mənasında işlənən sehr müstəqil janr kimi yox, ayrı-ayrı ilkin janrlar üçün ənənəvi olan yaradıcılıq üslubu hesab olunur”¹. Bu fikrin özü dolayısı ilə sübut edir ki, ovsunun digər janrlarda olduğu kimi, inanclarda da özünəməxsus yeri var.

Çörəklə nəfs öldürmək, olacaq bədbəxt hadisələrin qarşısını almaq kimi maraqlı inanclara da təsadüf edirik. Məsələn, Udilərdə biri ölmüş adamı yuxuda görəndə bir parça çörək götürüb arasına duz tökürlər. Üzünü qəbristanlığa çevirib bir ağacın haçasına qoyur və deyirsən: “ala, bu da sənənin payın, məndən əl çək”².

Bu adət müxtəlif çalılarda Zaqatalanın Azərbaycan türkləri yaşayan kəndlərinə də təsadüf edirik. Əgər hər hansı xoş yaxud bəd xəbərlə bağlı məhlədə bayquş uluyardısı məhlənin 4 küncünə yağ çörək sürtüb qoyar və deyərdilər. Al bu da sənənin payın.

Və yaxud:

Bəd xavarsa, al apar.

Xoş xavarsa tərgi get.

Xan quşum, bəy quşum,

Gəl olma bizə naşı.

Və yaxud:

“Məhləyə bayquş gələrsə, bir yekə çuvuğa nöyütlü əski sürtüf yandırır, bayquş olan yerə atıf diyirlər:

Şiş məndən kavaq səndən,

Şirinsənsə, gəl yiyax,

¹ Vüsalə Kərimova. *Cənub bölgəsi folklorunda multikultural dəyərlər*. Azərbaycan folkloru və milli və mədəni müxtəliflik, beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları, Bakı: Mütərcim, 2017, s.313

² Mətanət Yaqubqızı. *Azsayılı xalqların folkloru*, I kitab, Bakı: Elm və təhsil, 2014, s.27, 204 səh.

Acısan öz ətini yi.”¹.

Birinci inançada çörək toxluğun, ruzi bərəkətin simvolu idisə, yağ da toxtaxlıqın, gözütoxluluq kimi anlaşılr. Bəyquş bundan sonra səsini kəsərdi. El arasında deyərdilər ki, “payını aldı, Allah sakitdix versin”.

Mərasimlərlə bağlı, xüsusən toy mərasimləri ilə bağlı yaranan adətlərdə çörəklə əlaqəli kifayət qədər inanca təsadüf edirik. Qəbələdə udilərin məişət tərzində bu gün də yaşayan çörək bölmə adəti var. Qız evinin adamlarına oğlan evinin adamları bir qucaq çörək gətirirlər. Qadınlar qadınlarla, kişilər kişilərlə çörək bölürlər. Bu da qohumluğun əbədiliyi kimi başa düşülür².

Zaqatalada avarların yaşadığı Car, Azərbaycan türklərinin yaşadıkları Qımır, Çobankol kəndlərində buna bənzər bir adətə təsadüf edirik: “Gəlin evdən çıxanda anası və yaxud böyük bibi bəylə gəlinin başı üstə çörək bölür. Yarısının qızın qoltuğuna vururlar yarısı da oğlan evini göndərilir ki, getdiyi evə ruzisini özüyə aparsın³.

Bu inancların bir hissəsində qətiləşən hökmlər öz əksini tapırsa, ikincidə isə əksinə, daha çox sözün gücüylə təsir etmək sözün gücüləolan bir inam hakimdir. Digər bir ovsunla əlaqəli yaranan inançada eyni ilə bu fikir mövcuddur. -“Əgər mal örüşdən vaxtında gəlməzsə, ağbirçax nənələrdən biri əlinə bıçax alıf, “Qulfiallah”ayəsini yeddi dəfə tərsinə çevirif oxuduxdan sora yeddi dəfə pıçağı üfürüf filan vaxtacan qurd-quş ağzı bağladım diyərsə, comuşa, ovaraya, gədəyə xətər gəlməz. Həmin surəni yeddi dəfə oxuyuf qurd-quş ağzını açarlar ki, günah yiyəsi olmayasan. Belə bir deyim var:

*Sarı telim çöldə qalıf,
Daşdı-bostanda qalıf,
Mən sarıtel xətrinə,
Yaman gözü dağlaram,
Tez gəl çıx Sarı telim
Ağlının (tövlə) nuru telim*⁴.

¹ Zümrüd Mənsimova. *Zaqatala folklor örnekləri*. I cild, Bakı: Sabah, 2017, s.15, 504s.

² Mətanət Yaqubqızı. *Azsaylı xalqların folkloru*, I kitab, Bakı: Elm və təhsil, 2014, s.33, 204 s.

³ Mənbəyi göstərilməyən materiallar müəllifin şəxsi arxivindəndir.

⁴ Zümrüd Mənsimova. *Zaqatala folklor örnekləri*. I cild, Bakı: Sabah, 2017, s.16, 504 s.

Burada regional çöl adlarının çəkilməsi, dialekt tərzı bu inancların özünə-məxsus çalarından xəbər verir. Daşdibostan, çöl adı kimi, ağıl tövlə mənasında işlənmişdir. Bu adəti qədim kimmer tayfalarının varisləri olan Zaqatalanın Qımır kəndindən qeydə almışıq. Bundan başqa Bakının Hövsan kəndində uşaq narahat yatsa, tez-tez səksənib yuxudan ayılsa, uşağın gözə gəldiyi, üzərində nəfs olduğuna inanar, buna görə də evdə üzərlık yandırıb otaqları tüstülədən, hətta uşaqla bərabər ailə üzvləri də onun qoxusunu ciyərlərinə çəkərdilər. Və deyərlər:

*Üzərlihsən havasan...
Min bir dərdə davasan
Üzərlihlər çatdadı,
Yaman gözlər patladı.
Üzərliyi kim əkdı?
Məhəmmədi Mustafı.
Üzərliyi kim bışdı,
Fatimeyi Zəhra¹.*

Şimal bölgəsində hətta gəlin evdən çıxarkən üzərlık yandırır, eləcə də üzərliyin yanında kömür, duz da əlavə olunur. Şəmkirin Könüllü kəndində isə gəlin gətirməyə gedərkən oğlan adamları qız evindən nəlbəki oğurlayar, gəlini bəyin maşınına otuzdurduqdan sonra, oynayarkən oğurladıqları nəlbəkiləri oynaya-oynaya bir-birinə vurub sındırdılar ki, pis nəfsləri qırsın, nəzərləri sındırsınlar.

İraq-türkman folklorunu dərindən araşdıran prof. Qəzənfər Paşayev qeyd edir ki, İraq-türkman folklorunda da ovsun kimi tanınan bu mərasimi yerinə yetirmək üçün bir dəstə üzərlık götürülür, uşağın başına dolandırılır, sonra yandırılırdı. Üzərliyin tüstüsü uşağa dəydikcə üzərlıklə bağlı ayin-mahnı oxuyar və uşağın sağ qalacağına inanarlar². Bütün bu nümunələr onu göstərir ki, inancı adəti bir-birindən ayrılıqda düşünmək mümkün deyil. Doğrudur ki, bunların biri digərini törədir və biri digəri ilə bağlı yaranıb yaşayır.

Zaqatalada, umsunan uşağın umsuğunu götürmək üçün 7 qapıdan pay yığar, ağbirçək nənələrimizdən biri xəlvətcə umsunan adamın kürəyinə vurur ki, umsuğu

¹ Yenə orada, s.16, 504 s.

² Qəzənfər Paşayev. *Kərkük folklorunun janrları*. Bakı:Elm, 2003, s.42, 320 səh.

götürülsün qorxan adamın nədən qorxduğunu bilmax üçün xəlvətcə kloka bükülü halda qorxan adamın arxasından divara un atardılar¹. Divarda əks olunan şəkillə qorxuluğun səbəbi müəyyən edərtilər. Bu inanca biz Zaqatala, Qax və Şamaxıda təsadüf edirik. Sağsağan məhlədə oxuyarsa qonax gələcəyinə işarə edərdi. Ev yiyəsi “Allahın qonağıdır, ruzisini də Allah verir” deyib, durub qonağın tədarükünü görürdi. Maraqlıdır ki, türkmənlər “xeyir xəbəri” adlanan sağsağan evin üzərindən uçanda qarılırsa, yeni xəbər eşidəcəklərinə inanırlar. Bu xəbərin xeyirli olması üçün üç dəfə “xeyirlixəbər” - deyə təkrar edir və deyirlər: Xeyirsən, gəl bəri, Şərsən dön geri deyirlər².

Mifoloji təsəvvürlərə bağlı inanclarda mifoloji ünsürlərlə (hal arvadı, şeytan, kaftar və s.) bağlı olaraq yaranmışdır. “Əgər atı hər gecə kaftar minif yalını hörərdisə, atın belinə qır töküf, sancax taxarlarsa, bir də kaftar ata yaxın gəlməz” deyirlər.

- “Yerə isti su atanda “şeytan, balana yiyə dur” deyirlər”³.

- “Göyərən gülün üstünə isti su tökməzlər, yoxsa evdən kiməsə zərər deyər”.

Bu kimi nümunələrin sayını artırmaq olar. Sonuncu inanc güman ki, zərdüştlük görüşləri ilə bağlı yaranmış, günəşin yerdəki göstəricisi olan oda sitayişin əksi kimi dərk edilir.

Nümunələrdən məlum olur ki, birgəyayış modeli Azərbaycan xalqına sünni şəkildə gətirilməmişdir, əksinə, multikultural və bəşəri dəyərlər tarixən xalqımızın həyat tərzı olmuşdur.

Azərbaycanda yaşayan müxtəlif xalqlar öz maraqlı adətləri ilə, həyat tərzı ilə Azərbaycanın mədəniyyətinə özünəməxsus rəng qatmışlar. Etnoqraf Məhəbbət Paşayeva Azərbaycanda əsrlər boyu birgə yaşayan həm Azərbaycan türkləri, həm də tarixin müəyyən dövrlərindən Azərbaycanı özlərinə məskən seçmiş avarlar, saxurlar, rutullar, ingiloylar, udilər, talışlar, xınalıqlar, buduqlar kimi etnoslar zaman keçdikcə Azərbaycan türkləri ilə ümumi, vahid mənəvi dəyərlərə sahib olsalar da, bu etnosların hər biri öz etnik spesifikasiyini də müəyyən dərəcədə qoruyub saxlamaqla bütövlükdə Azərbaycan mənəvi mədəniyyətinə özünəməxsus rəng qatmış-

¹ Mənbəyi göstərilməyən materiallar müəllifin şəxsi arxivindəndir.

² Qəzənfər Paşayev. *Kərkük folklorunun janrları*. Bakı: Elm, 2003, s.43, 320 səh.

³ Mənbəyi göstərilməyən materiallar müəllifin şəxsi arxivindəndir.

lar¹.

Ölkəmizdə azsaylı xalqların sıx yaşadığı ərazilərdəki eyni kökə malik xalq inanclarının rəngarəngliyi, müxtəlif çalarlılığı çox təəbii ki, multikulturalizmin, bəşəri dəyərlərin necə yüksək şəkildə qorumaq bacarığımızın göstəricisidir. Çünki çox mədəniyyətli birgəyayış modeli bərqərar olan multikultural ölkəmizdə müxtəlif mədəniyyətlərə malik azsaylı xalqların fərqli və oxşar adətləri, inanc sistemi formalaşmağına baxmayaraq, bu fərqlilik bir-birinə o qədər güclü şəkildə nüfuz etmişdir ki, bunun nəticəsi olaraq, ortaq bir dəyərlər, vahid mədəniyyət yaranmışdır.

Ölkəmizdə yaşayan çoxmədəniyyətli xalqlar azərbaycanlıların onlara göstərdikləri xoş, səmimi, humanist, dostluq və qardaşlıq münasibəti müqabilində yaşayır və bu birgəyaşayış tarixən onların həyat prinsipinə çevrilmişdir.

Zaqatalalı Aşıq Mədət bu birgəyaşayışı şeirlərinin birində çox mükəmməl şəkildə ifadə edə bilmişdir:

*Ay həzərat, əziz vətənimizin
Hər yeri görünür, laləzar kimi.
Hörməti var bir-birinə xalqımın,
Sözü-söhbəti var düz ilqar kimi².*

Akademik Muxtar İmanov qeyd edir ki, “Öz xalqı ilə yanaşı, özgə xalqları da sevmək, öz dini ilə yanaşı özgə dinlərə də hörmət və ehtiram bəsləmək folklorun bizə aşladığı, təlqin etdiyi mühüm bəşəri dəyərlərdəndir. Əcdadlarımızın bizə miras qoyduğu bu cür bəşəri dəyərləri qorumaq bizim borcumuzdur³. Xalqımızın multikultural xalq olması bu xalqlara olan dostluq və qardaşlıq münasibətin göstəricisidir. Amma özgə xalqların mədəniyyətinə, folkloruna səmimi, mehriban münasibət bizi hər şeydən öncə azərbaycançılıq, türkçülük modelindən kənarda qoymamalı, əksinə, biz özümüz özümüzə, milli, xalq ruhundan, əcdadlarımızdan gələn adət-ənənələrimizə düz, doğru baxmalı, bizim olanı yaşatmağı bacarmalıyıq ki, bizim olan ənənələr bizim olmaqdan çıxmasın. Azərbaycan öz milli folklor dəyərlə-

¹ Məhəbbət Paşayeva. *Azərbaycanlıların ailə mərasimlərində etnik ənənələr (XIX-XX əsrin əvvəlləri. Şəki-Zaqatala bölgəsinin materialları üzrə)*. Bakı: Azərnəşr, 2008, s.31, 308 səh.

² Mənbəyi göstərilməyən materiallar müəllifin şəxsi arxivindəndir.

³ Muxtar İmanov. *Azərbaycan folklorunda multikulturalizm*. <http://www.science.gov.az/news/open/5690>

rində, milli düşüncə yaddaşında bütün tarixi əzəməti ilə bütövdür, xəlqidir, əvəz-olunmazdır. Milli yaddaş, milli düşüncə, milli mədəniyyət, milli olan hər nə var unudulanda, əvəzlənəndə, məhv olanda bir xalqın faciəsi başlanır, o zaman bütövlüyün milli çaları da silinir. Milli yaddaş, milli olan nə varsa heç bir zaman və heç bir halda əvəz edilməməlidir. Xalqımızın ən böyük vəzifəsi bu yaddaşı qorumaqdır.

Nəticə

Araşdırmadan məlum olur ki, Azərbaycanın digər bölgələrində olduğu kimi, şimal bölgəsində də mövcud olan mövsüm və mərasim folkloru, adətlər, xalq arasında sınanmış, mifik təfəkkürə söykənən inanclarımız tarixin ən dərin qatlarından günümüzdə kimi yaşamış və inkişaf etmişdir. O da məlum olur ki, xalq arasında yaşayan bu adət və inanclarımızda azərbaycançılıq, birgəyaşayış modeli və multikultural dəyərlər özünü yüksək səviyyədə qoruyub saxlaya bilmişdir. Bütün bunlar həm də onu göstərir ki, Azərbaycanda tarixən Azərbaycan türkləri ilə birgə çiyin-çiyin yaşayan, müxtəlif dillərə malik azsaylı xalqların deyiliş tərz, dilləri, milli-mənəvi dəyərləri, folkloru, adətləri ümumi bəşəri və multikultural dəyərlər əsasında daha da zənginləşmişdir. Araşdırmada yer tutan maraqlı, bəzən çox fərqli və rəngarəng adətlər və inanclar onu göstərir ki, Azərbaycanın nəinki şimal bölgəsində, eləcə də digər bölgələrində də yaşayan azsaylı xalqların adətləri Azərbaycan türkləri ilə qaynayıb -arışma, qız verib qız alma kimi qohumluq əlaqələrinin nəticəsində son dərəcə oxşarlıq və eyniyyət təşkil edir. Bu təbii ki, Azərbaycan türklərinin humanist mövqeyindən, sülhsevər, ədalətli olmalarından, paylaşmaq bacarığından irəli gəlir. Azərbaycan türklərinin adətlərini, folklorunu digər xalqlara ötürə bilmək mədəniyyəti onların çox təbii ki, çox multikultural xalq olması ilə əlaqədardır.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev, Kamal, *Ulu Öndər Azərbaycan multikulturalizminin siyasi banisidir*, <http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=45058>, 17/07/2018.

2. Əliyev, Şirinbəy, İngiloylar, Tarix elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiya.
3. İmanov Muxtar. *Azərbaycan folklorunda multikulturalizm*. <http://www.science.gov.az/news/open/5690>), 13/07/2018.
4. Kərimova, Vüsalə, *Cənub bölgəsi folklorunda multikultural dəyərlər, "Azərbaycan folkloru və milli və mədəni müxtəliflik" beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları*, Bakı: Mütərcim, 2017.
5. Гагамейстр, Н.А., *Хозяйственный очерк Закавказского края. Народонаселения. Обзорение Российских владений за Кавказом*. СПб., 1836.
6. Mənsimova, Zümrüd, *Zaqatala folklor örnəkləri*. I cild, Bakı: Sabah, 2017.
7. Nəbiyev, Azad, *Azərbaycan xalq ədəbiyyatı*, Bakı: Turan nəşrlər evi, 2002.
8. Paşayev, Qəzənfər, *Kərkük folklorunun janrları*, Bakı: Elm, 2003.
9. Paşayeva, Məhəbbət, *Azərbaycanlıların ailə mərasimlərində etnik ənənələr (XIX-XX əsrin əvvəlləri. Şəki-Zaqatala bölgəsinin materialları üzrə)*. Bakı: Azərnəşr, 2008.
10. Sabiroğlu, Füzuli, *Göyçənin sehirli daşı*– araşdırma. <http://az.azvision.az/news/214/goycenin-sehirli-dasi-%E2%80%93-93-arasdirma.html>, 11/07/2018.
11. Tuncay, Bəxtiyar, *Sakların dili və ədəbiyyatı*, <https://bextiyar-tuncay.wordpress.com/2012/02/12/sakların-dili-v%C9%99-%C9%99d%C9%99biyyatı/>
12. Talıblı, Etibar, *Folklorun kiçik janrlarında magik düşüncə. Folklorşünaslıq məsələləri*, V buraxılış. Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2002.
13. Yaqubqızı, Mətanət, *Azsaylı xalqların folkloru*, I kitab, Bakı: Elm, və təhsil, 2014.
14. Mənbəyi göstərilməyən materiallar müəllifin şəxsi arxivindədir.

Dr. Zumrud Mansimova

Traditions, Beliefs in Azerbaijani ceremonial Folklore as Expressions of universal and national-moral values
(abstract)

In the article, in a comparative aspect, are investigated traditions and beliefs, associated with ceremonial folklore, collected in different regions of Azerbai-

jan, especially in its northern region. Based on the principles of Turkism and Azerbaijanism, inherent in our beliefs, studied multiculturalism, model of coexistence, national cultural values. In addition, based on material that appeared in connection with these ceremonies, they were classified. Considered not only seasonal ceremonies, but also household, wedding, funeral and other traditions and beliefs that are popular among the people.

In the study, according to factual material, is explained the current state of principle of coexistence and multicultural values among various people, living in our country? Certain thoughts are put forward.

Keywords: Azerbaijanism, multiculturalism, seasonal and household ceremonies, Zakataly, avars, lezgins, beliefs, traditions.

К.филол. наук Зумруд Мансимова

**Традиции, верования в азербайджанском церемониальном фольклоре – как выражение общечеловеческих и национально-моральных ценностей
(резюме)**

В статье, в сравнительном аспекте, исследованы традиции и верования, связанные с церемониальным фольклором, собранным в различных районах Азербайджана, особенно в его северном регионе. Основываясь на принципах тюркизма и азербайджанства, присущих нашим верованиям, изучены мультикультурализм, модель совместного сосуществования, национальные культурные ценности. Кроме того, базирываясь на материалах, появившихся в связи с указанными церемониями, им дана определенная классификация. Рассмотрены не только сезонные церемонии, но и бытовые, свадебные, похоронные и прочие традиции и верования, бытующие в народе.

В исследовании, на основе фактического материала, объясняется нынешнее состояние принципа совместного сосуществования и мультикультуральных ценностей среди различных народов, живущих в нашей стране, выдвигаются определенные идеи.

Ключевые слова: Азербайджанство, мультикультурализм, сезонные и бытовые церемонии, Загаталы, лезгины, авары. верования, традиции.